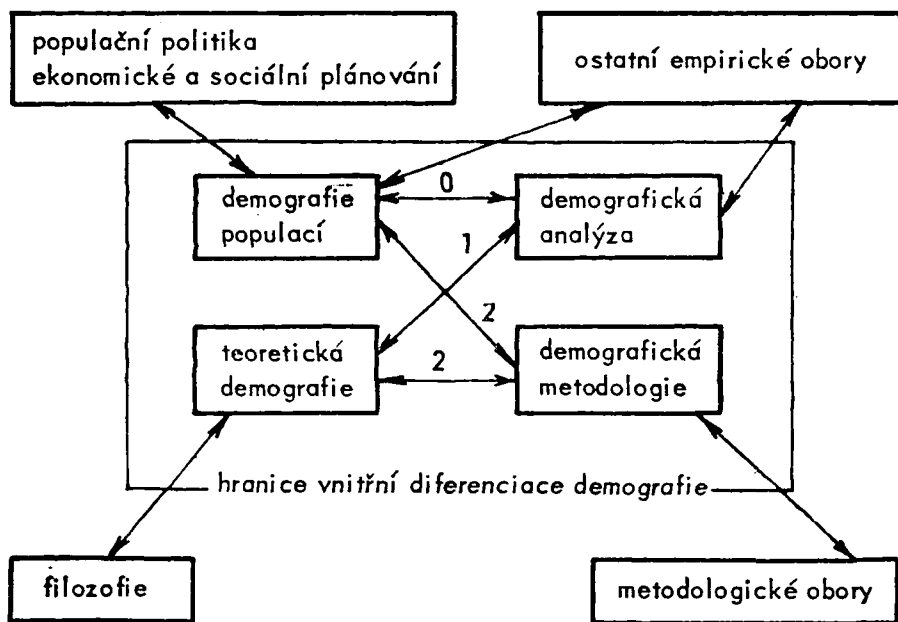


Demografové o své vědě

21. května 1980 se pod záštitou Československé demografické společnosti konalo v Praze každoroční setkání zájemců o demografii — XII. demografická konference. Účastníci tentokrát vyslechli referáty tematicky zaměřené jednak na obecné problémy vymezení demografie a hledání jejích systémových vazeb se souběžnými disciplínami, jednak na prezentaci výsledků zkoumání dílčích demografických oborů.

V prvním vystoupení, nazvaném *Obecné problémy*, odmítl Z. Pavlík (Přírodovědecká fakulta KU, Praha) příliš úzké vymezení demografie, redukující ji na některé oblasti demografické statistiky. Neztotožnil se však ani s opačným extrémem, kdy si demografie činí nároky vypovídat o celé řadě procesů, jejichž nositelem je obyvatelstvo. Za ohnisko zájmu demografie označil demografickou reprodukci, tedy jen jeden specifický proces z komplexu charakterem odlišných procesů (na zachycení dalších aspiruje právě široce koncipovaná demografie). Ve svých úvahách rozvedl dále schéma „vnitřní diferenciacie demografie a její vnější návaznosti v rámci celé vědecké sféry“:

Schéma



Vnitřní vztahy demografické diferenciacie:

- 0 sféra postupného vydělování, resp. postupné syntézy předmětu
- 1 sféra postupné generalizace, resp. specifikace předmětu
- 2 sféra postupné metodologické formalizace, resp. konkretizace

Pomocí tří dichotomických pojmových dvojic (kritéria celistvosti a částečnosti, abstraktnosti a konkrétnosti, resp. obecnosti a jedinečnosti) určoval Z. Pavlík postavení demografických oborů vzhledem k „hranicím vnitřní diferenciacie demografie“. Například vazbu na geodemografii (tedy geografii obyvatel, jež sleduje rozmístění

a migraci obyvatelstva) hodnotil jako nejbližší vnější návaznost demografie, která teprve umožňuje celostně zkoumat vývoj populace. Souvislosti mezi demografickou a ekonomickou reprodukcí na jedné straně či šíře pojatou společenskou reprodukci na straně druhé studují ekonomická a společenská demografie. Tyto mezní disciplíny mohou být podle Z. Pavlíka zahrnuty do demografie, pokud zkoumají podmínky, nebo do ekonomie, resp. sociologie, zabývají-li se ekonomickými či společenskými důsledky demografické reprodukce.

Následující referáty se týkaly geodemografie (J. Hanzlík, Geografický ústav SAV, Bratislava), ekonomické demografie (V. Roubíček, Vysoká škola ekonomická, Praha), sociální demografie (V. Wynnycuk, Československý ústav práce a sociálních věcí, Praha) a dále historické demografie, včetně paleodemografie (E. Maur, Filozofická fakulta KU, Praha a M. Stloukal, Národní muzeum, Praha), politické demografie (J. Korčák, Přírodovědecká fakulta KU, Praha) a lékařské demografie (A. Syrovátka, Ústav pro péči o matku a dítě, Praha). Z prezentovaných témat vybíráme ta, která jsou podle našeho názoru nejbližší zájmovému okruhu sociologů.

V. Roubíček ve svém referátu *Ekonomická demografie* situoval začátky jejího vzniku do poměrně nedávné doby po druhé světové válce. Uvedl, že dva směry zkoumání, vyplývající z oboustranných souvislostí mezi hospodářstvím a obyvatelstvem, se rozvíjely s časovým posunem. Nejdříve byl sledován vliv sociálně ekonomických činitelů, a to jak na reprodukci obyvatelstva, tak na důsledky změn v této reprodukci a na současnou i budoucí demografickou strukturu. Význam tohoto pohledu je zejména v hledání podmínek vzniku konkrétní demografické situace i jejích pravděpodobných změn. Poněkud později se začal rozvíjet i opačný pohled, tj. vliv demografických činitelů na dynamiku ekonomiky dané společnosti. V této souvislosti se V. Roubíček zmínil o koncepci demoeconomické rovnováhy, teorii populačního optima a ekonomickém hodnocení koncepce nulového růstu obyvatelstva. Pojednal také o nomotetických nástrojích ekonomické demografie – o stacionárních i dynamických modelech – a zdůraznil význam demografické struktury obyvatelstva jako diferenciálního činitele při demografických analýzách sociálně ekonomických problémů. Rekapitulace vývoje ekonomické demografie jako vědní disciplíny byla doplněna úvahou o širokých možnostech uplatnění jejích poznatků v praxi, doloženém například společenskou potřebou prognóz pracovních sil.

Tématu *sociální demografie* se věnoval V. Wynnycuk. Označil ji za vědecké odvětví zkoumající sociální aspekty demografického vývoje a sledující vliv sociálních činitelů na demografickou strukturu a demografické procesy probíhající v obyvatelstvu. Hnací motor rozvoje této disciplíny vidí V. Wynnycuk zejména v sepětí se sociální a populační politikou. Ve vztahu k ní vystupuje sociální demografie jako teoretické vodítko praktické činnosti, kterou je zpětně ovlivňována. Proto stojí v popředí jejího zájmu takové sociální skupiny, jako mládež, obyvatelé produktivního věku či staří lidé, tedy skupiny specifických sociálních potřeb i problémů. Proto se i reprodukci obyvatelstva zabývá z hlediska sociálních podmínek působících na sňatečnost, rozvodovost, porodnost (včetně potratovosti) i úmrtnost. Důležité aplikační výstupy vypovídají o společenské potřebě a užitečnosti sociální demografie a opravňují očekávání jejího dalšího rozvoje v budoucnu.

Hlavním tematickým okruhem diskuse byl rozbor otázek týkajících se *vymezení předmětu demografie*, podnícený koncepcí prezentovanou v referátu Z. Pavlíka. V. Roubíček poukázal na to, že z hlediska vymezení demografie jako oboru je možné označit za předmět demografie biosociální systém, jehož jádrem je reprodukce lidských populací (obdobné úvahy i v referátu Z. Pavlíka). Redukce předmětu demografie na toto jádro by však znamenala jeho vytržení z přirozeného rámce širších souvislostí, jejichž poznání je pro demografickou vědu nezbytné a jimiž se také již dlouhou dobu zabývá. Absence takových procesů, jako je například migrace, by tedy znamenala neúnosné ochuzení předmětu demografie.

M. Kučera (Český statistický úřad, Praha) zdůraznil nutnost diskutovat obecné vymezení předmětu demografie, ale také praktické využití demografické vědy a jejích nástrojů v jiných vědních oborech, protože interdisciplinární přístup k analýze demografických procesů nachází v praxi stále větší uplatnění. Z tohoto hlediska vystupuje demografie jako jeden ucelený vědní obor, avšak systémové vazby se souběžnými disciplínami značně rozšiřují možnosti jejího využití prakticky pro všechny příbuzné obory. Podobná východiska obsahovaly i následující diskusní příspěvky. J. Tesařová (Lékařská fakulta UP, Olomouc) hovořila o problematice lékařské demografie a *sociálního lékařství*, které chápe člověka jako biosociální jednotku a v němž demografické údaje představují významný nástroj pro analýzu všech otázek souvisejících s lidským zdravím. J. Brežák (Slovenský statistický úřad, Bratislava) poukázal na široké uplatnění demografie při metodologické konceptualizaci statistiky

životního prostředí. O. Vidláková (Ústav státní správy, Praha) pojednala o *vazbách demografie na právní vědu*, kde se úměrně se společenským rozvojem stupňuje i potřeba široké aplikace demografie a jejích poznávacích nástrojů při zdokonalování právního řádu.

Hlavní přínos demografické konference vidíme v tom, že — i když se názory na vymezení demografie lišily — spojovalo autory referátů i diskusních příspěvků vědomí nutnosti respektovat její širší souvislosti a přesáhnout hranice vlastní disciplíny nikoli překračováním její kompetence, ale otázkami kladenými ostatním oborům. Tato cesta zřejmě umožní lépe pochopit postavení demografie — i s jeho historickými proměnami — v systému věd(1) a dosáhnout její sebereflexe na kvalitativně vyšší úrovni.

Bohumila Princová — Jiří Patočka

Kapitoly ze sociologických metod a technik III

Založit dobrou tradici je záslužné, ale teprve její udržování a rozvíjení se stává průběžným kamenem kvalit zakladatele i životnosti myšlenky. Kapitoly ze sociologických metod a technik, týdenní seminář metodologické sekce Sociologické společnosti, mají za sebou už třetí pokračování. Jejich smyslem je působit systematicky a dlouhodobě na zlepšení kvality statistických výsledků a interpretačních závěrů sociologických výzkumů, dát k dispozici vhodné nástroje analýzy dat, klást důraz na obsah metod a jejich vztah k poznávacímu procesu v práci s daty.

Vyznačují se několika výraznými rysy, které z nich dělají podnik s kontinuitou a tradicí zcela specifickou a dávají naději na vznik velmi potřebné neformální instituce systematického postgraduálního rozvoje důležité sociologické disciplíny.

Jednotlivé semináře na sebe především promyšleně navazují. Ačkoli je mezi nimi roční interval, jejich obsah tvoří skutečně jakoby kapitoly z jedné knihy. První seminář byl věnován jednorozměrným rozdělením a analýze rozptylu, druhý se zabíral faktorovou analýzou a třetí, o němž tu přinášíme zprávu, byl zaměřen na využití statistických metod pro kauzální závěry v empirické sociologii. Semináře jsou plánovány a připravovány dlouho dopředu, v současné době se shromažďují již materiály pro kapitoly čtvrté. Součástí přípravy je nejen vydání textů přednášek, které mají účastníci k dispozici už při zahájení jednání, ale i rozsáhlé a technicky náročné zpracování vhodných příkladů. Součástí seminářů jsou kulaté stoly poskytující příležitost k výměně zkušeností a k aktivní participaci všech účastníků na rozvinutí a prohloubení probíraných témat. Nejvýznamnějším rysem této akce je však podle mého názoru vyhraněný postoj, cílevědomé rozpracování vztahů mezi sociologií a statistikou, kterou v Kapitolách reprezentuje především jejich spiritus agens Jan Řehák.

Východiskem koncepce semináře je přesvědčení, že statistika představuje výzkumný nástroj pro sociologii a musí tedy odpovídat na její požadavky a respektovat její limity. Toto přesvědčení nachází především v důsledné snaze vykládat statistické postupy sociologovi tak, aby mohl vniknout do jejich mechanismů pokud možno bez přebírání matematické symboliky a terminologie. Rozhodující je přitom důraz na výběr vhodných postupů, orientace na takzvanou robustní metodiku, která umožňuje řešit řadu úloh s uspokojivou přesností bez použití počítačů a složitějších procedur. Charakteristický je také respekt k významu nominálních a ordinálních dat v sociologii a trvalá pozornost věnovaná neparametrickým technikám.

Třetí Kapitoly se konaly ve dnech od 9. do 13. června v Živohošti. Pět dní semináře bylo věnováno pěti tématům. Po úvodní diskusi metodologických aspektů možnosti a limitů kauzálních závěrů opřených o empirická data byl věnován jeden den robustním a rychlým metodám hodnocení dat a vztahů v nich. Pak následovala přednáška a seminář o vztazích mezi třemi proměnnými, sledovanými parciálními korelacemi. Čtvrté téma, uvedené Tomášem Havránkem, bylo zaměřeno na úlohy a metody třídění třetího a čtvrtého stupně a závěrečné téma, přednesené opět Janem Řehákem, bylo věnováno regresní analýze. Z programu večerních kulatých stolů zaujala zejména problematika tvorby a operacionalizace hypotéz a modelování v sociologii. Účastníci odjížděli s pocitem uspokojení nad pracovní náročným, ale velmi plodným týdnem a s příjemným výhledem na další pokračování za rok.

Ivo Možný

(1) O vztahu demografie k sociologii viz Charvát, F.: *K problematice vztahu demografie a sociologie*. Populační prognózy I., VÚSEI — ČSDS při ČSAV, Praha 1977, s. 7–10 — Acta demographica. Sv. 2.

O vztahu demografie a ekologie viz Blažek, B. — Petz, J.: *Pojem „populace“ v demografii a ekologii*. Demografie, 1974, č. 4, s. 316–318.